

Ստորև կը հշտաբարկենք հայերէն թարգմանութիւնն ալ, յառաջանին զոր փոշ լստն գրեց Chants populaires arméniens հաստրին համար :

Այնպէս կը թուի որ ընկերարանական օրէնքներուն ձգտումը փոքր հնչրենքի տէր կը դասապարտէ իրենք իրենց մէջ խմբութիւն՝ որպէս զի մեծ ահարո թիւներ կապեն : Ինչպէս Գերմանիան 1870ին՝ կամ հզօր աղգութեւ մէջ սուղի ելաւ ինչպէս : վերջեալ Թրանս-վալը : Հայրենիքները կը գումարաւ ինչպէս : շրջանները կը հոգումական ապգին պետութիւնը կազմուեցաւ : Լատինական գործը քաղաքայուեցաւ բարբարոսներու արշաւանքներէն, որոնք լեզուներու քաղաքակրթութիւն աշխարհակարութեան տեղ աւաւաւաւ, քանդիչ, բռնաւորական ու տղէտ՝ աշխարհակարութիւնը զրին : Մտնկողներն աշխարհէն մեկնած իւրախ որդիներն բնակէն ու առողջքներէն հաւածուած : վայրենի ժողովուրդներուն կոհակները արեւելեան հիւսիսէն դէպ ի արեւմտեան հարաւ կը խուժեն՝ քովանգակ հին աշխարհին վրայ, կ'ողողին անթիւն պատական նահանգները, գաղթականութիւնները, դաշնակիցներու երկիրները, եւ նոյն իսկ Քաղաքին հողը : Կաղար տարի չափ եւրոպայի վրայ Միջին Դարու մոտ ջուր նետելու համար : Թուրքերը հասան, վերջին քանդիչներուն ետեւէն : Գերմաններուն, Ֆրանսերուն ու Քաղաքներուն պէս՝ անմեղ աշխարհնց յաղթական ու կողպուտիչ գերիշխանութիւնը տիրական դարձուցին, պարտաւած երկիրներուն մէջ անգաւառութեան, գաղտնի տարկացուցին : կրիսն իրենց անկողինը մտաւցուցին, այրերը արհեստագործ գործիքներուն վրայ կեցեցուցին, կամ հերկուելէ : հողին վրայ քրտնող երկրագործին խոնարհ ճիգը խթնեցին :

ԺԳ. դարէն ի վեր, յոյն-լատին գաղափարներու վերածնութիւնը յամբարար կը յաղթէ յայտնապարտութիւն : Նախ քրիստոնէութիւնը, յետոյ բողոքականութիւնը, Աթոլիքի եւ Ֆրանսայի յեղափոխութիւնները որոնց հետեւեցան 1820էն 1850՝ բոլոր արիական ժողովուրդները, աւատակներն կամայականութեան զէմ Ժաղկային ազատութիւնը պաշտպանող Օրէնքին վարկը վերահաստատեցին : Այսօր, Ռուսերն իսկ իւրիսային Զինատանը, Պարսկաս-

տանը, կեցրոնական Ասիան կ'իւրացնէ՝ պատերազմական միջոցներ փչչ գործածելով : Ճտեաական երկաթուղիներու ստեղծումը : Իր պանքաներուն կողմէ իրանի վեհապետներուն բացումը վարկը : զեռ աղքատ վիճակի մէջ մնացած վայրերու հարստացումն իրենց նպատակ ունեցող վաճառականական ձեռնարկներուն ծրագրումը : գործնական գիտութիւնէն ցարդ գուրկ եղող գաւառներու ծոցին մէջ ճարտարագործութիւնը հաստատումը : Կանաւ սոնք եւ նոր աշխարհակարութեան : նոր իւրացման ձեւերը : Անցլիա երկրպագին իրեն կը կցէ՝ նեղոսթ-վայր-Լատանի փակոցներով զայն արգասաւորելով, որու շնորհիւ պիտի ստանայ բամբակի մշակութիւնն ալ տարեկան վաթսուտէն իջն իջն շահ, Սուտանէն կարմիր ծով գացող երկաթուղիով : որ Կապոյտ նեղոսթն ու Հնդկաստանի հարստութեանց արագ փոխանակութիւնը պիտի դիւրացնէ : Ֆրանսա Թունքինը կը բեղմնաւորէ նմանորինակ մեթոտներով, կը զօժնուեցիմն այն ճեպընթացներուն որոնք Նունանը պիտի կապեն կարմիր գետին հետ ու չինական արեւմտեան-հիւսիսային նահանգներուն թոյլ պիտի տան հիւսնալի վաճառականութիւն մ'ունենալ :

Տիրող պետութիւններէն միայն Թուրքիան է որ կը յամառի իր հպատակները անգլիան, անխեղձութիւն կեղեքել, կողպուտել, չափադրել : Հայն Կ. Մակեդոնացին Գերմանիա եւ իւրաքանչիւր կամ ձափթիւն թուրքին ապակարներն : Բարբարոսութեան ոճիւր սերնդը կը մնայ երկու-Գէօլի Սուլթաններուն : Հայրենիքները զոր ատենով գումարեցին՝ զինքի զօրութեամբ թշուառութեան, ընկերական անկեղծութեան վիճակի մը բերած հասուցած են : Քաղաքներուն տեղ, ամմաւորեք, աւերակներ կ'երեւան :

Հայ գրականութեանց այս հաւաքածոյին սկիզբը զրաժ իր թանկագին ներածութեանը մէջ, պ. Արշակ Չօպանեան կատարելապէս չափած է իր ցեղին կենսական զօրութիւնը եւ հրաշալի կերպով ապացուցած է թէ Պատմութեան բոլոր դարերուն մէջ ան եղաւ արատաղրութեան մեծ ուժը Արեւելքում, Կարծա-

նույն ուժերն պաշարուած, տառապեցած, գրեթէ անզաղար, Սակայն, հակառակ բոլոր լուծեմունտն որոնց երթարկուեցաւ, արտադրելու, այդ բարեբաւոյն կարողութիւնը պահպանեց, Բոլոր գիտութիւններն պարտուած, կրցաւ յաւիտեանպէս զանոնք ապշեցնել իր վաճառականական հանճարովը, իր նրկրայորածութեան բեղմնաւորութեամբը, իր անհամար արհեստաւորներուն ճաշակովը, Բիւղանդական շրջանին, հայ վաճառականները կ'Պոլսոյ մէջ վաճառականական ու վարչական գերիշխանութիւնն իրենց ձեռքն անդուցած էին, հայկական լէզոնները Բիւթանիոյ մէջ կայսրութեան սահմանադրուիլը կը պաշտպանէին Սարակիւնոսներուն յէմ: Իսաւրեաններու Հարստութիւնը, որ իշխեց, այդ արիւնէն կը սերէր: Այսոր Բուսիոյ Հայերն են որ Պարսկաստան կը հառաւորակէին՝ եւրոպական եւթնորդական ազդեցութիւնը հողարդացնելու համար: Ամէն բան իւրած են իրենցմէ, բաց ի մարդկային կեանքին համար օգտաւէտ եղող բաներ արտադրելու, միջոցային յարաբերութիւնները բաղմապատկելու, խաղաղական արուեստները տարածելու հանճարէն:

Ծեղ մը այլքա՛ն քոսիւրն՝ հակառակ այնքան աղէտքներու եւ ջարգերու՝ հակառակ այն երկուայն մարտիրոսագրութեան զոր կը ներկայացնէ Պարթեւէն, Պարսիկէն, Հոմովմայեցիէն, Յոյնէն, Արաբէն ու Թուրքէն արիւնոտած իր պատմութիւնը, ցեղ մը զոր ոչ մէկ ուժ չկարողացաւ ձուլել, ապալել ցեղ մը կրնայ յուսալ իրերու յեղաշրջում մը, որ տակնուվրայ ընելով արդի աշխարհական պետութիւնները, որ մը փոքր հայրենիքներուն պիտի դարձնէ գերակաութիւնը զոր կը բազման անոնց քաղաքները, Զէ՛ որ հոմովմական անագին կազմածքը քայքայուեցաւ, եւ Մաղաքին հողը վերադարձնուեցաւ հատուածաւորուեցաւ ու կազմեց Մալիաներ, Աւստրիաներ, Սաքսոնիաներ, Սլոնիաներ, Թուրքիաներ, Պենտապոլիսներ, Սիկիւլիաներ, Մեդիպոտաներ, Ատրիքներ ու դեռ հազար ինքնավար հանրապետութիւններ:

Սպանոյժ նմանօրինակ դիպուածի մը, Հայերը կ'ուզեն երկխաղածօրէն պահպանել իրենց հոգւոյն ինքնութիւնը, որպէս զի յաղթանակէ

ան, ամէն օտար խառնուրդէ դերծ ու մաքուր, ազատագրութիւն վարկեանին, Ահա ասոր համար է որ հայ ցեղին լաւագոյն քաղաքներէն մին, մին անոր այն զարակներէն որ ամենէն աւելի օժտուած են զայն պաշտպանելու եւ սերելի դարձնելու, անոր ի նպաստ համակրութիւն, հիւսցում եւ զորով արթնցնելու համար, Փրանսայի մէջ կը զետեղէ արաջին քարը յիշատակարանի մը զոր որոշած է կանգնել մաքառող, տառապող ու միշտ անյաջօրէն յուսացող Հայութեան մաքին ի պտուի:

Ժողովրդական երգերն են ասոնք, անանուն յանկերգներ, միամիտ հրճո անքի, պարզ ցաւի, արդար կատաղութեան այլազան աղաղակներն եւ ճիշերը զոր կ'արձակեն դեռատի սիրահարները, հարսիքի թափօրները, մահուան անկողինն առջեւ արտասուող մայրերն ու ամուսինները, կեղեքիչին ղէմ կ'ուռելու խիղախող ու զայն վաճած ըլլալնէն արախտ մարտիկները, ամբողջ միան է ժողովրդին որ կը զոհայ հոս՝ էջէ էջ, տունէ տուն, ինչացնոր աղբերն են էրոնց զօր խեղճ պանդուխտը լքեց՝ խաղաղական կլլիմայի մը քակ իր եղկելի կեանքին ապրուստի միջոց մը ճարելու համար, կայ հոս նաեւ ըմպալար հանապազօրեայ զուարթութեան, իր աղւոր ու սիրտհարկերով պաշարուած աշխիկը զարդարող մօր հպարտութիւնը, ու բերկրութիւնը գեղուկին որ իր եղերով լծուած արօրին ետեւէն կ'երթայ՝ օդին զովութեանը մէջ՝ առաւօտեան ախտանքը կատարելու, կեանքի բոլոր երեւները կը ցնծան կամ կը կողկողին: Մեծ բնութիւնը կը բարախէ այդ այլազան երգիչներուն ղէմքերուն ետեւը:

Սիրային երգերուն յատկանիշն է կնոջ շաւուրականական բաղդատութիւնը տիեզերքին հետ, կարծես թէ հրապուրողն իր աղւորին իւրաքանչիւր նորոգին մէջ կը ջանայ վերագտնել պարտեղին, երկներին, լերան մէջ շքեղութիւնը, աշխիկը՝ բեղմնաւոր ու բարեբար աշխարհին մէջ մեհնարդրոյմն է դարձած, Երբ տարփածուն կ'անուանէ ընծաները զոր կ'առաջարկէ, երկբազներն ու երկներն բոլոր դանձերն է որ կը թուէ, Իր պաշտումի տենչը աւելի բնութեան կ'ուղղուի քան նոյն ինքն

«հար»ին : Գէթ, չհետապնդող մարմնաձևերուն մէջէն, կը նշմարէ, որպէս թէ անոնք թափանցիկ ըլլալին, իր մեղամաղձիկ լինելով, մեծ վէտէլտուն լեռնաշղթաներով, աստղավառ գիւշերներով հայրենիքին բովանդակէ՝ պատկերացումը : աւելի իր ծննդավայր երկիրն է որ գրկել կը ցանկալ, քան այն արոփուն մարմինը որուն մէջ իր երեւակալութեան զօրութեամբը դաշն կը փոխադրէ :

Ուշին կայ աւելի տարօրինակ, աւելի մասնայատուկ, մեր արեւմտեան սրտերը այլապէս դրական են : Անձը զանոնք աւելի կը հրապուրէ քան իրենց ընդհանուր գաղափարները : Երկուութիւն կայ իրենց մասուր յղացումներուն ու իրենց ցանկութեան իզական տաքկային միջիւ : Ընդհակառակն, կը թուի թէ Հայաստանցի տարփառը իր սիրոյն բոլոր արտայայտութիւններուն մէջ, «կ'ազէ Գանթի փլիւսոփայութիւնը արդարացին» : Եւրոպայէն չէ քայլ եթէ մաս մը՝ «տիեզերքէն» այնպէս ինչպէս իր ուղեգը դաշն «կ'ըմբռնէ, եւ զէնի դէրաւ չի զատեր անկից» : Հայրենի հողին համար ի՞նչ չքանց տարփանք մըն է որ աշխարհաստեղծութեան մէջ կը թարգմանուի, ի՞նչ չքանց պատկառանք այն գաղափարներուն համար զոր կլիման կը ծնի, զոր բուրններու կորութիւնները կը թելադրեն, զոր սարներու ձիւներ կը լուսաւորեն, զոր հեղեղին զենացքը կը մըմնջէ, զոր ծործորին շունչը կը ներշնչէ :

Սովորաբար, մտածելու այսպիսի եղանակ մը զարգացաւ դասերուն միայն կը վերադարձուի : կը հաւատան թէ ատի արդիւնքն է բնագիտական խորհրդածութիւններու որոնք գիտութիւններով ու մեթոտներով շատ հնուց ի վեր ներքայած ցեղերուն յատուկ են : Հայկական երգերը այս թէգը կը հերքեն, անանուն հովիւր, պառաւ, երկրագործը առաջին հարուածով տաղափած են այդ տեսութիւնը զոր Մեմփիսի եւ Միքենայի մեհաններուն մէջ ուսած Հելլենները Աստղիկ Ուրախիայի գերադաս պաշտամունքովը խորհրդանշանցին :

Հաստատապէս կը հաւատամ թէ այս ժողովրդական երգերուն ծանօթանալով, ֆրանսացի ընթերցողը աւելի կատարեալ կերպով պիտի

ըմբռնէ արեւելեան հողին, համաստեղածութիւնը այդ հինաւուրց ժողովուրդներուն ուրեք տէրեւան հայր եւ եղած մեր բարձրագոյն մտայնութիւններուն :

Անոնց մէջ պիտի վերադառնանք այն ճշարտագական ձեւերը որոնց միջոցով, թերեւս, Հայերը բնագիտական գեղեցիկագիտութիւնը արար ուղեգներուն մէջ ներմոծեցին : Տարօրինակ ու ակնյայտնի փոխանցում. այն աստիճան որ Հաղարութիւն Գիւշերներու կարգ մը հեքեաթները պարզապէս յառնական հեքեաթներու արարական թարգմանութիւններ կը թուին. այսպէս, Սիւրառա նաւաստիին արկածները, ինչպէս եւ Ալատինի ու իր հրաշալի կանթեղին պատմութիւնը «Դարերով» իրարու դէմ կռուած, ու նաեւ զանազորներ փոխանակած, զինադուլներու մասին վիճած ըլլալով, այդ երկու հակառակորդ ազգերը իրարու շատ քան սարկեցուցած էին : Դադարներու միջոցին, վաճառանոցներուն վրայ բանակետդին՝ ուր կը ծածանէր Մարգարէին կանանց զօրը, հայ վաճառականը Գ. Պոլսոյ պերճագիւհ հրաշալիքները կը նկարագրէր. ձիարաւարաններու մար-հեղեցիներու շքեղութիւնները կը գովէր : Սրբոտոքս ճաղաքներուն մէջ երկայն առնէ մնալէ յետոյ երբ ազատ կ'արձակուէին, գերի բռնուած մահմետականները այդ վկայութիւնները կը հաստատէին : Գիւշ ատենէն Վոսփորի աւրոջը ճաղաքավարութիւնը կ'աւելիփաներ ըստօրէն մէջ անցաւ Պաղատի վաճառանոցներուն մէջ ներախօսել սկսան՝ ինչպէս Վալքերիւնանց եկեղեցիներուն մէջ : Արարը վախճախօս զարձաւ. «նրանուր կ'հետորական ձեւեր գործածեց ու կատարեալ համարուելու արժանի քերթուածներ շարագրեց : Ոսկին ու մողայիքը սարայներուն պատերը հագուեցուցին ինչպէս կը հայուեցնէին բնագիտական կանանոցներուն որմէր : Միւսնոյն առանցալէպները խօսակցութիւնները ողեւորեցին Տիգրիսի եւ Վոսփորի ափերուն վրայ : եւ երբ թաշկարները Նրուսաղեմի առջեւ հասան, ասպետական Սալանտարիներու ոսկեւեբան Սիւրէյմաններու հետ է որ չափուեցան :

Այսպէս, Գրիգոր Նարեկացիի միասեպական էջերը իր Մատեան ողբերգութեանց»-ին մէջ,

կոմիսնեանց քերականադէտներուն սիրելի եւ զող հետադուրեւան ամենէն զարմանալի ձեւերը կը յաւերժացնեն Ձղջման աղօթքներուն մէջ, կան հոյակապներ, որոնք բիւզանդական վարդապետներուն յորդառատ արուեստով կը պէնեն հայ հանճարին յատկանշական բնութեան այդ գեղեցիկ ոգւամիւրը :

« Եւ քանզի ի ծուփ բազմավտանգս այլեւ տանջ հողմոյ սոսակապէս զգուեալ ու ժգին լըլկանօք ի սպառ տաքնապմամբ ի ծովին, փոխեալ ընկեցեալ ի վտակն վայրենական ողորկէ, առ որս զմատուռ ձեռացս այսր անոր տարբերեալ, իբր ի հոսանաց բռնութեանց զարնանա զայր գետոց, արտածեալ յակամայ ընթացս ողորմաղին զլորման . ջրակուլ ոգեսպառ պըղտորարբութեամբ , դաժանահոտ սկախառն մամուրամառ խառնախորհ մահաբեր երկամբք վանեալ, ըստ որոց յուզվիցն հեղեղիցին հեղձուցեալ . ալսու առակաւ եւ ես եղիլիս՝ խօսին եւ ոչ իմանամ, գոչեն եւ ոչ ինչ լսեմ, բարբառին եւ ոչ զարթնանամ, հնչեն եւ ոչ փոխադրեմ փողեն եւ ոչ զուամարիմ, վրբաւորիմ եւ ոչ եւս զգամ : »

Մարդկային տկարութեան այս զգացումը՝ ուժեղութեւ ճակատագրականութեան հանդէպ, մանկական ու զմայլելի քաղցրութեան շնչտեղի կը ներշնչէ սիրերզու Նախապետ Քուշակին : Տարփանքը իր մէջ խոնարհ է, խեղճպոռ, աղաւյսական, բարձր քնարերգութեան յանկարծական թռիչներով :

« Զողի, թէ հոգիս ուղես , չէ չասեմ , հանեմ տամ ի քեզ .

« Ապա թէ աչերս ուզես , ի՞նչով նայիմ դէպ ի քեզ : »

• • •

« Ես մեռնիմ ի քո վերայ, դու զքո ծափդ կտրես «կտրես մաշալս վառեմ, ձեռքդ առնուս ու զիս փնտռես,

« Կամ ի հողվերօքս անցանես , հետ ընուս զաչերդ ու թափես -

« Գրելիկ մի վզիս ամեմ, զսպառած վէմդ համբուրես : »

Մահերգներուն մէջ, հիացմամբ պիտի նկատենք ցաւի թանկաղին շնչտեղի, եւ խանդաղատութիւն տեսակ մ'երանգներ զոր ուրիշ ու եւ է գեղ չէ ճանչցած , Պատմական երգերուն մէջէն - աչքի կը զարնէ «Աւշան աղալ»ին առակը . Գաբրիէլ հրեշտակը կ'ուզէ անոր հոգին առնել, ի բաց տուեալ եթէ իրեններէն մին անոր տեղ

իր հոգին տալու . չափ զինքը սիրէ : Արդ , ոչ հայրը ոչ մայրը այդ զոհողութիւնը յանձն չեն առնել : Բայց կնիկը կը հաւանի : Ամուսնական այս լաւատեսութիւնը , հայրական ու մայրական գորովներուն նկատմամբ այս անվտանգութիւնը մեր արեւմտեան պատմաբաններէն շատ տարբեր իտէալի մը կը վերաբերին : Մեր բանաստեղծները, ընդհակառակն, կնկանը հաւատարմութիւնը պիտի ծաղրէին , ու մօրը անձնութեան վրէժը պիտի փառաբանէին : Տաքփանքը, Արեւմուտքի մէջ միշտ անկայուն է նկատուած, եսական համարուած . բոլոր սեկսք-տիկները զայն տանտինը կ'առնեն . Արեւելքի կեանքը, աւելի խիստ՝ կնիկներուն համար . ուրոնք իրենց վրայ ամենազօր եղող ամուսիններէն ուրիշ նեցուկ չունին , դէնոնք կը աւարամարդէ անշուշտ այդպէս զոհելու իրենց էութիւնը, որ այրը կը սիրէ ինք իրեն համար, եւ ոչ թէ իր շտալած հաճոյքներուն , իր ըսչխած օղուտներուն համար :

Ստեղծով, նմանօրինակ ուրիշ լոյսերով, կը յայտնուի այս գրքին մէջ, փափուկ, մասնաշաղկուկ ու հետաքրքրաշարժ հոգին շատ հիմ ժողովրդի մը, որուն բեղուն իմացականութիւնը բոլոր արուեստներուն միջոցով արատաշաղկուհեցաւ : Երանի՛ թէ ասի անկեղծ ձայները որ կը հնչեն այս հաւաքածոյին մէջ , յուզէին սրտերը, համոզէին մտքերը հզօր բարձր-դասերուն , որպէս զի անոնք զիրենք ա'լ աւելի բարեկամ ու պաշտպան յայտարարեն այս հրեշտարմիտ, յամուսներէն արտադրող եւ ճակատագրին անխրաւութեան տակ կ'ըստ ցեղին :

ՓՈՒ ԱՍՏՆԵ

ՄՐՐ ԴՐԱՅԻՆԵՐԸ

ՏԻՒՐ ԶԻՆ

—

Քիչ մըն ալ ուշադրութիւններ զարնենք ուրիշ հերոս ժողովրդի մը վրայ , պատմական փառաւոր անցեալ ունեցող ուրիշ ասպետական տարրի մը վրայ , որ այսօր «Տիւրզի» անունով կը ձանչցուի համայն աշխարհի մէջ , եւ որ